

„AKADEMIKO“ PASAULĖŽIŪRA TAUTINĖS IDĖJOS ŠVIESOJE

Jonas Jonušas

Vilniaus universitetas, Muitinės g. 12, LT-44280 Kaunas, Lietuva

ĮVADAS

Prieškario Lietuvos periodikoje dažnai aptinkamos sąvokos – tautos dvasia, tautinis judėjimas, pilietinis veiklumas, nacionalinė vienybė ir kt. – rodo pasaulėžiūros, priskiriamos jaunai tautinei visuomenei, universalų paplitimą. Cituojami tautinės sampratos teoretikai S. Šalkauskis, Vydūnas, išsiklausoma į B. Sruogos, I. Šeiniaus, P. Štuopio ir kt. keltas tautinės idėjas, atgimimo interpretacijas. Tai skatina gilintis ir tyrinėti tautinės idėjos sampratą, kuri žurnale „Akademikas“ buvo išreikšta įvairiomis sociokultūrinėmis formomis.

Susipažinę su „Akademiko“ redaktorių programinėmis nuostatomis, rasime kvietimą ugdyti jaunosios kartos pilietinę nuovoką, kritiškumą ir refleksiją. Dauguma straipsnių autorių dėsto mintis paisydami šio kvietimo ir ragina suteikti daugiau autonomijos akademinės bendruomenės sprendimams, kelti tautinio sąmoningumo reikalavimus. Koks „Akademiko“ požiūris į tautiškumą, etniškumą? Kaip suprantamos tautinės vertybės, jų ugdymas? Aptarimą galima pradėti nuo pačių bendriausių tautiškumo aspektų ir pamažu išsiaiškinti savos kultūros puoselėjimo viziją.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje tautinės kultūros klausimais domėjosi J. Lindė-Dobilas, M. Pečkauskaitė, J. Šliūpas, J. Tumas-Vaižgantas. Vėliau šią temą gvildeno Vydūnas, J. Dovydaitis, S. Šalkauskis, V. Sezemanas ir kiti įžymūs Lietuvos pedagogai, literatai, filosofai. Jie nagrinėjo lietuvių tautinį individualumą, akcentavo jo puoselėjimo būtinybę, aiškinosi, ką galima perimti iš kitų tautų ir nuo ko reikia atsiriboti, aptarė lietuvišką savitumą lėmusias aplinkybes.

Šio straipsnio tikslai: 1) išryškinti tautinio pobūdžio leidinyje „Akademikas“ iškeltas, tautinės kilmės nulemtas kultūrinės politikos problemas; 2) apžvelgti svarbiausius veiksnius, kurie istoriškai buvo laikomi būdingi lietuviams; 3) įvertinti tarpkultūrinius ryšius, vienaip ar kitaip veikusius tautinę kultūrą.

TEORINIAI ETNINĖS PRIKLAUSOMYBĖS ASPEKTAI

Teoriniams tautiškumo sąvokos klausimams „Akademike“ nedaug buvo skiriama dėmesio. Dažniau keltas klausimas, koks yra „tautinis charakteris“, kokia yra „tautos dvasia“, negu bandyta nusakyti šių kategorijų turinį, daugeliui savaimė aiškų. Tokią poziciją patvirtino astronomas ir filosofas P. Slavėnas, teigęs, kad „ieškant lietuvių tautos būdo bei prigimties,

mums netenka ilgai klaidžioti [...] Lietuvių tautos prigimtis yra labai aiški ir paprasta. Lietuviai yra tipingiausi indoeuropiečiai. Neapsiriksime sakydami, kad viskas, kas yra būdinga visiems indoeuropiečiams, yra itin būdinga ir lietuviams.⁴¹ Nepaisant tokios nuostatos, buvo mėginta išsiaiškinti atskirų sąvokų teorinį turinį ir jas suvienodinti.

Prieškario Lietuvos spaudoje sąvokos „tautiškumas“, „tautinė dvasia“, „tautos būdas“ vartojamos sinonimiškai. Jos, anot Vydūno, lemia, kad „visose žmogaus apsisireikimų srityse, būtent moksle, mene, dorovėje, žmonių gyvenimo sutvarkyme turi pasižymėti tautiška sąmonė“⁴², išreiškianti tautos individualybę. L. Gudaičio nuomone, XX a. pradžioje svarbu buvo „pažinti „lietuvių dvasios“ istoriją, atsižvelgiant į visos žmonijos istoriją.[...] veikimas vardan vienintelės Idėjos, bendros visoms tautoms.“⁴³

Filosofas Vydūnas⁴ teigė, kad tautinė identifikacija remiasi už realios sferos esančiu pradū – tautos dvasia. Jo teoriniai svarstymai iš esmės nedaug skiriasi nuo šiuolaikinės tautinės savimonės sampratos. Vydūno supratimu, tautiškumo sąvokai priskirtinos šios savybės: bendra kalba, tikėjimas, tradicijos, prigimtis, žemė. Tokią mintį kėlė ir filosofas R. Bytautas, teigdamas, kad „asmens dvasia išėjo iš savo dvasinės tautos substancijos, kaip jos padaras.“⁴⁵

J. Tomkus išvėgia kitokias tautines vertybes: „būti tauta – pirmiausia reiškia turėti būdą. [...] Tautos uždavinių sėkmingas ar nesėkmingas sprendimas pareina nuo tautos būdė glūdinčių galių, kuriomis tauta yra šarvuota ar nuginkluota“. Anot minėto autoriaus, būdė esmė priklauso nuo tautinių aspiracijų, todėl tautiškumas reiškiasi priklausomai nuo to, kaip „tauta raizgo savo istorijos kaspiną.“⁴⁶

Savotišką tautinę tipologiją pasiūlė P. Slavėnas.⁷ Nagrinėdamas tautos tipologijos ir kilmės klausimą mokslininkas teigė, kad bet kuriai tautai apibūdinti svarbūs pagrindiniai dėmenys: ištakos, etninis susiskaldymas, federalizmas. Apibūdinant ištakas svarbu atskleisti tautos indoeuropietišką kilmę. Siekiant etninio susiskaldymo charakteristikos, P. Slavėno nuomone, svarbu įvardyti visas vyraujančias etnines grupes. Federalizmo apibūdinimui reikia nustatyti tautos požiūrį į kaimynus, pasaulį bei gyvenimą, į žmogų ir kultūrą. Tautiškumo sąvoka interpretuojama remiantis objektyviomis kultūrinio bei istorinio gyvenimo apraiškomis. Medžiaga tautos dvasinei charakteristikai – visos tautos kultūrinės apraiškos: kalba, kuria tauta išreiškia jai būdingą mąstymą, literatūra ir menas, filosofija ir mokslas, kuriuose atsispindi tautos pasaulėjauta, tradicijos, moralinis jų aspektas, religija.⁸

A. Liaugminas, nagrinėjęs „tautinę dvasią“, teigė, kad ši kategorija atitinka etniškumą. Dauguma jo paminėtų „tautinės dvasios“ elementų priskirtini etnologijos sričiai. A. Maceina „tautiniu charakteriu“ apibrėžė tautišką asmens būdą, kuris nusako tautos (individo) esmę. Etninės priklausomybės suformuotas charakteris šio filosofo koncepcijoje yra sudėtinė tautinės individualybės dalis. „Tautinė individualybė yra savaimingas,

¹ P. Slavėnas, Lietuvių tautos prigimtis, *Akademikas*, 1936, Nr. 16–17, p. 320.

² Vydūnas, Lietuvių tautos pobūdis, *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 14–15, p. 232.

³ L. Gudaitis, *Platėjantys akiračiai*, Vilnius: Vaga, 1977, p. 75.

⁴ Vydūnas, Žmonių padermės gerinimas, *Akademikas*, 1933, Nr. 7–8.

⁵ R. Bytautas, Tauta ir tautiškoji sąmonė, *Aušrinė*, 1912, Nr. 17, p. 112–115.

⁶ J. Tomkus, Būdas kaip tautinė problema, *Akademikas*, 1938, Nr. 6, p. 132.

⁷ P. Slavėnas, Lietuvių tautos prigimtis, p. 320.

⁸ A. Liaugminas, Tautinė lietuvių individualybė, *Akademikas*, 1934, Nr. 6–7, p. 127.

instinktyvus glaudimasis, kyląs iš ontologinio tautybės pobūdžio. Bet prie jo dar prisideda ir psichologinis veiksnys, kai žmogus pažįsta savo vienodą buvimą bei veiksmą, kai jų psichikoje dėl gyvenimo ir pergyvenimo susidaro tam tikras psichologinis nusiteikimas, tam tikra tautinė psichologija.⁹ Tačiau A. Maceina neperima W. Wundto „tautinio spiritizmo“ idėjos. Jo nuomone, tautinė dvasia, arba tautinė individualybė, remiasi ne tik žmogaus psichika, bet ir visa žmogaus prigimtimi, todėl įgyja ontologinį pobūdį.

Tautinį išskirtinumą, savitumą gražiai pabrėžia Vydūnas, teigdamas, kad „svetimas žodis retai teatitinka pilnai mūsų manytą mintį.“¹⁰ Mąstytojas aptarė tautinio ugdymo nuostatų realizavimą. „Reikėtų manyti, kad mūsų tautai visų lengviausiai turėtų būti sąmoningėti, šviesesnė sąmonė įsigyti. Lietuviai, būdami žemdirbiai, rodos, dar ne taip giliai yra įsmukę į daiktingumą. O kad dabar visu staigumu metasi į tai, kas kitų jau paliekama, tačiau matyti ir vis daugiau atsigavimo. Tik derėtų dar aiškiau numatyti, kad tautiškai susiprasti reiškia įgyti būdingąjį tautos sąmoningumą. [...] Bet kartais atrodo, kad visa tai daroma dar ne visai sąmoningai, dar ne visai to vertę numatant. Vis dėl to atsigavimas tautoje vyksta.“¹¹ Vydūnas neapsiribojo etninės priklausomybės nulemtų charakterio bruožų paieška asmenybės raidoje. Filosofas siūlė atsižvelgti ir į kitus požymius: emocijas ir jausmus, pasaulėžiūrą, savimonę. Etninis tautinio sąmoningumo sąlygiškumas gali pasireikšti tiek sąmoninguose žmonių veiksmuose, tiek nuo žmogaus nepriklausančioje aplinkoje (pvz., gamtoje).

Galima teigti, kad „Akademike“ „tautinio charakterio“, „tautinės dvasios“, „lietuvio būdo“ kategorijos buvo suprantamos kaip etninės priklausomybės nulemtos ypatybės.

ETNINIS TAUTIŠKUMO POBŪDIS

Į klausimą, kas lemia vienos ar kitos tautos savitumą, tuo metu bandė atsakyti Vydūnas, S. Šalkauskis, J. Balys, P. Slavėnas ir kiti tyrinėtojai. Buvo teigiama, kad „tautos dvasiai turi ypatingos reikšmės, ją formuoja trys faktoriai, būtent etninis tautų pobūdis, jų geografinė būklė ir istorinės išorinio ir išvidinio gyvenimo aplinkybės.“¹² Visus reiškinius, apibrėžiančius etninę priklausomybę, suskirstė į tris grupes: 1) etninį tautos pobūdį, 2) tautos gyvenamąją aplinką, 3) istorinį tautos likimą.¹³

„Akademike“ pateikiama patriotiško, visapusiškai išsilavinusio, kūrybiško Lietuvos piliečio, neprarandančio savo tautinio identiteto, samprata. Kosmopolitizmo grėsmei atremti pasitelkiamos etnokultūros vertybės. Iškeliami etnomeno, tradicijų reikšmė: „tautinės tradicijos yra dvasinis žmogaus reikšimosi būdas konkrečiose aplinkose [...]. Tautinės tradicijos pirmutinės palaiko tautos gyvenimo vienybę. Tauta, nutraukusi ryšius su savo tradicijomis, virsta kita tauta. Palaikyti tautines tradicijas ir jas perteikti naujausioms kartoms reiškia palaikyti ir perteikti istorinio gyvenimo vieningumą ir tautos tapatybę.“¹⁴

Natūraliausiai ir efektyviausiai tautiškumas formuojasi šeimoje, tačiau „tautinio

⁹ A. Maceina, *Tautinis auklėjimas*, Kaunas: Šviesa, 1991, p. 50.

¹⁰ Vykintas, Tautinės kultūros problema, *Akademikas*, 1937, Nr. 10, p. 315.

¹¹ Vydūnas, Lietuvių tautos pobūdis, *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 14–15, p. 233.

¹² L. Kuodis, Keletas mūsų tautos dvasios bruožų, *Akademikas*, 1935, Nr. 18, p. 387.

¹³ S. Šalkauskis, *Pedagoginiai raštai*, Kaunas: Šviesa, 1991, p. 92.

¹⁴ A. Maceina, op.cit., p. 251.

charakterio“, „tautinės dvasios“ tyrimui vis dar trūko deramos vietos. Labiausiai buvo rūpinamasi tautinio idealizmo ugdymu.¹⁵

Rūpinantis, kad lietuvių tautos neištiktų prūsų likimas ir ji netaptų tik kitų šalių mokslininkų tyrimų medžiaga, „Akademike“ teigiamas platesnis ir gilesnis etnokultūros puoselėjimas. Plačiai nagrinėjama etnokultūros samprata ir ypač jos įtaka žmogui, bendrijai, visuomenei. Globalizacijos procesai, aprėpiantys ne tik materialinę, bet ir dvasinę žmogaus sritis, kėlė grėsmę mažų tautų kultūroms.¹⁶ Mokslininkai teigė, kad tik tautinis identitetas gali išsaugoti asmenybę nuo pragaišties (A. Maceina, Š. Šalkauskis ir kt.). Daugelis autorių į lietuvių „tautinį charakterį“ žvelgė kaip į Rytų ir Vakarų kultūrų sąveikos padarinį.¹⁷ S. Šalkauskio nuomone, Lietuvos istorijoje galima išžvelgti tris laikotarpius. „Pirmoji gadyne reiškiasi Rytų pradų vyravimu ir baigiasi 1569 m., įvykus Liublino unijai. Antroji gadyne reiškiasi Vakarų pradų vyravimu ir baigiasi [...] išaušus tautiniam lietuvių atgimimui. Šiuo prasideda trečioji gadyne, einanti iki šiolei.“¹⁸ Anot filosofo, rytietišką žmonių tipą pasižymi kantrumu, patvarumu, pasyvumu. Tai – drovus, kuklus žmogus, linkęs į liūdną, melancholišką nuotaiką. Jis nemėgsta aktyviai ir ryžtingai spręsti savo ateities klausimų. „[...] Rytietišką pobūdį nėra dar taip blogas, kaip galėtų manyti „vakariškumo“ šalininkai. Jis tik yra nepatogus ir pavojingas, mūsų tautai gyvenant didžiųjų galybių susispyrimo tarpe.“¹⁹ Tačiau Lietuva nuolat sąveikauja ir su Vakarų pasauliu, kuris yra „dinamiškas, racionalus ir progresyvus.“²⁰

Susipažinus su žurnalo „Akademikas“ idėjiniu kontekstu, galima daryti išvadą, kad lietuvių tautinės individualybės nesustiprins nei Rytai, nei Vakarai, nes „tautinės sąmonės užsienis nesukurs, mes turime jos ieškoti savy, savo tautoje ir jos praeityje.“²¹

Apie dviejų pradų – pasyvaus ir aktyvaus – sąveiką formuojantis lietuvių etnines priklausomybės sąlygotiems psichiniams reiškiniams rašė, beje, ir S. Šalkauskis. Kaip pastebi L. Kuodis, „lietuviams yra įgimtas entuziazmas, aktyvumas. [...] Entuziazmas, be abejo, yra žaibo pobūdžio ypatybė, kuri eina kartu su audra. Ji kaip netikėtai ateina, taip ir praeina. Vadinas, reikia mokėti tiktai pažaboti tą audrą, tuomet ji padarys stebuklą tautos gyvenime.“²² Dviejų priešingų pradų buvimu lietuviai neišsiskiria iš kitų Europos tautų. Tik kiekvienoje tautoje šie dėmenys dera savaip. Vienose tautose vyrauja aktyvumą skatinantys veiksniai, kitų tautų istorija rodo jų pasyvumo linkmę. Tad S. Šalkauskio hipotezė apie ramų, pasyvų lietuvių būdą paremia L. Kuodžio teiginį, kad viena iš lietuvių nuosaikaus būdo savybių buvo „didelis lietuvių tautinis ir religinis tolerantas.“²³

Amerikiečių mokslininko C. Rogerso tvirtinimu, tautinės kultūros įtakoje susiformuoja pagrindinė asmenybės struktūra, ir kiekvienos tautos ji yra savita, specifinė. Išsaugodamos tautos dvasinį pastovumą etnokultūros vertybės gali sėkmingai transformuotis naujoje kultūrinėje aplinkoje ir neprarasti vertingo savitumo.²⁴ Sukaupta praetities kartų patirtis,

¹⁵ L. Kuodis, Keletas mūsų tautos dvasios bruožų, p. 389.

¹⁶ J. Balys, Lietuvių liaudies kultūriniai lobiai, *Akademikas*, 1934, Nr. 4, p. 78.

¹⁷ Vydūnas, Tautiškumo plitimas ir taurėjimas, *Akademikas*, 1933, Nr. 1, p. 49–50.

¹⁸ S. Šalkauskis, op. cit., p. 86.

¹⁹ S. Šalkauskis, Atsakymai į anketą, *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 14–15, p. 315.

²⁰ Vydūnas, Tautiškumo plitimas ir taurėjimas, p. 50.

²¹ A. Liaugminas, Tautinė lietuvių individualybė, p. 127.

²² L. Kuodis, Keletas mūsų tautos dvasios bruožų, p. 388.

²³ Ibid., p. 387.

²⁴ C. R. Rogers, *A Way of Being*, Boston: Houghton, Mifflin, 1980, p. 151.

įgavusi savitą tautos dvasinės ir materialinės kultūros raišką, ne tik domina, bet ir traukia jaunąją kartą. „Gražu labai ir tai, kad lietuvės linksta taip apsitaisyti, kaip jų senutės tai darydavo, toliau, kad visi lietuviai džiaugiasi vis nuoširdžiau tuo, ką tauta yra žmoniškumo apraiškų kūrusi ir tuo tvirtinusi tautiškąjį gyvenimą. Nuolat garsiau vieni kitus ragina rūpintis protėvių manymu ir kalbėti kuo gryniesia jų kalba, nusikratyti visa, kas jai prilipo ilgais laikais,“²⁵ – rašė Vydūnas.

Genetinis etniškumo pradmuo ir aplinka padeda identifikuoti savo etninės grupės atstovus. Identifikacijos poreikis yra socialinio pobūdžio. Tai ypatinga gyvenimo tikslų, vertybių, bendravimo su kitais ir savimi sintezė. Ji vyksta visą žmogaus gyvenimą, tačiau efektyviausia ši sintezė vaikystėje. Tai patirtis stiprina dvasines asmenybės galias – moralines, estetines, intelektualines – ir įtvirtina jas visam gyvenimui.

Tautinės kultūros dvasines vertybes reprezentuoja etnokultūra, gausiai aptariama „Akademike“.²⁶ Ją sudaro: tautosaka, etnomuzika, tautodailė, kalendorinės šventės. Kiekvienas tautinės kūrybos žanras daro savitą įtaką asmenybės raidai. Tautosaka per emocinę sritį lavina gebėjimus, formuoja pasaulėjautą ir kt. Etnokūrybos meninės formos labai įvairios – tai pasakojamoji, dainuojamoji, smulkioji tautosaka, kalendorinės šventės. Etnokultūros, kaip ir viso meno, paskirtis – paversti žmogiškąsias vertybes estetinėmis išsaugant savo specifiką. Todėl meninės formos, apeliuodamos į emocijas, pirmiausia veikia mentalitetą, žadina tautinę savigarbą. Pabrėžtinai atkreipiamas dėmesys į dainuojamąją tautosaką (dainas, sutartines). Tai emocionaliausia tautinės kūrybos dalis, turinti daugiausia įtakos patriotinės pasaulėjautos formavimuisi.

Tradicinės šventės ir apeigos – svarbi tautinės socializacijos priemonė. Tautinės kultūros turinio išgyvenimas inspiruoja tradicinių vertybių puoselėjimą. Pasak V. Sezemano, tai patirtis, kurią privalu nepamiršti ir modernios tautos kūrėjams.²⁷ Siekiama kaip galima labiau išsaugoti materialiąją etnoaplinką (baldus, rūbus, keramikos dirbinius ir kt.), kuri nusako protėvių estetinę pasaulėžiūrą. Asmenybė, perimdama savo tautos dvasines vertybes, per nacionalinius simbolius identifikuodamasi su protėviais, išsiugdo pagarbos ir meilės gimtinei jausmus, kurie yra pilietiškumo garantas.

Pagal anksčiau aprašytus kriterijus parinkti struktūriniai komponentai, kurie artimiausiai siejasi su tautos kultūra. Be to, tautinės kultūros, kaip ir kultūros apskritai, pagrindiniai ypatumai yra estetinė jos specifika, vertybinė prigimtis, galia formuoti vertybines orientacijas. Reflektuodamas tautos meną žmogus geriau suvokia meno pasaulį, atsirenka iš jo, kas jam aktualiausia, patikimiausia. J. Balys, remdamasis W. Schmidtu²⁸, teigia, kad „žmonijos kultūros eigoje nėra matematiško taisyklingumo. [...] tam tikrose žemės vietose ir tam tikrais laikotarpiais susidarė skirtingų, visai savotiškų kultūrų grupės – ratai. Toks kultūros kompleksas arba ratas, kartą susidaręs, rodo daugiau ar mažiau tendencijų

²⁵ Vydūnas, Tautiškos sąmonės apsiniaukimas ir giedrėjimas, *Akademikas*, 1937, Nr. 10, p. 234.

²⁶ M. Jonaitis, Mūsų tautinės kultūros kūrybos šaltinis, *Akademikas*, 1933, Nr. 16, p. 310.

J. Balys, Lietuvių liaudies kultūriniai lobiai, p. 78.

J. Balys, Lietuvių tautytyros reikalai, *Akademikas*, 1934, Nr. 16, p. 353.

J. Balys, Lietuviškų šokių beiškant, *Akademikas*, 1935, Nr. 10, p. 235.

Z. Slavinskas, Lietuvių tautinės melodijos, *Akademikas*, 1937, Nr. 6, p. 132.

²⁷ V. Sezemanas, Tautinės kultūros klausimu, *Akademikas*, 1934, Nr. 15, p. 342.

²⁸ Wilhelm Schmidtas (1868–1954), austrų etnografas ir lingvistas, vienas istorinės-kultūrinės mokyklos kūrėjų.

išplisti po visą žemę. Tų kultūros ratų yra visa eilė, jie susidarė skirtingais laikais ir dažnai yra bekeliaudami susitikę ir susimaišę. Todėl kiekvienos tautos kultūra susidaro iš keleto tokių ratų mišinio. [...] Jeigu mes šiandien norime pažinti kurios nors tautos kultūrą, turime išanalizuoti, kokie elementai, t.y. kultūros sluoksniai, arba ratai, ją sudaro, kaip ėjo visas tų sluoksnių susidūrimo ir maišymosi procesas.²⁹

Tautinės kultūros paskirtis – bendrąsias žmogiškąsias vertybes susieti su patriotiškumu. Tad tautinė kultūra yra pagrindinė dvasinių vertybių turėtoja ir skleidėja. Kaip tik šios kultūros dėka susiformuoja vertybinės nuostatos – asmenybės pamatas. Pasitelkus V. Kavolio kultūros dalyvavimo visuomenėje modelį – „socialinė struktūra, kultūra, praktika ir asmenybė“³⁰, pabandyta sukonstruoti „Akademiko“ asmenybės ugdymo tautinėmis vertybėmis modelį. Jį sudaro du komponentai: tautiškumo rūšys, asmenybės vertybinės nuostatos. Šie komponentai jungia po keletą jų prasmę atskleidžiančių, glaudžiai tarpusavyje susijusių ir to laiko tautinės kultūros vystymosi ypatumus atitinkančių elementų.

„Akademike“ vertybinės nuostatos – tautinės, dorinės, intelektualinės ir kt. – traktuojamos labai plačiai. Galima daryti išvadą, kad tautinėmis vertybėmis grindžiamas visuminis pasaulio suvokimas. Integruojant šias vertybes plėtojamas asmens intelektualumas, kūrybiškumas, dorinė pasaulėjauta. Žurnale pabrėžiama, kad tautiškumas, tapęs kiekvieno savastimi, padės išsaugoti mūsų etnokultūrą.³¹

TAUTIŠKAI ORIENTUOTOS ASMENYBĖS IR GYVENAMOSIOS APLINKOS RYŠYS

Nagrinėjant tautos gyvenamosios aplinkos poveikį tautiškai orientuotos asmenybės tapimui, pastebėta visiškai skirtingų veiksnių įtaka. J. Balys išskyrė šias priežastis: „a) išorines priežastis gamtiškos kilmės; b) išorines priežastis kultūrinės kilmės; c) išvidines arba psichologiškos kilmės priežastis.“³²

Remdamasis W. Wundto, O. Spenglerio, L. Frobeniaus, F. Krauzės kultūros raidos teorijomis, J. Balys asmenybei apibūdinti vienu iš kriterijų nurodė „geografinį tautos pavidalą“, „gamtiškąją aplinką“. Kultūra remiasi „gyvenamuoju plotu“, nuo kurio priklauso įsitraukimas į žemės darbus, reikalaujančius iš žmogaus darbštumo, kantrumo ir apskritai – nesuderinamus su klajokliniu gyvenimu. Anot J. Balio, „pasikeitus anksčiau minėtiems faktoriams, keičiasi ir tautinė individualybė.“³³ Tautinė individualybė suformuoja tam tikrą žmonių būdą, polinkį jungtis į didesnes bendruomenes ar politinius vienetus.

Lietuvių „tautinį charakterį“ su gyvenamąja aplinka susiejo ir Vydūnas. Lietuvio nekalbumą, lėtumą, melancholiškumą, filosofo nuomone, galima paaiškinti įgimtu ryšiu su mišku. Miškas teikia užuovėją, verčia žmogų ilgai sėdėti ir svajoti („augmenija yra tautos apsauga“).³⁴ Todėl žmogus nesivaiko naujovių ir gali atrodyti konservatyvus ar atsilikęs. Tačiau tai nėra atsilikimas, teigė Vydūnas, tai tiesiog prieglobsčio ieškojimas miške ir

²⁹ J. Balys, Kultūros raidos ir tautos santykiai, *Akademikas*, 1933, Nr. 12, p. 221.

³⁰ V. Kavolis, *Kultūros dirbtuvė*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 46.

³¹ J. Balys, Lietuvių liaudies kultūriniai lobiai, p. 78.

³² J. Balys, Kultūros raidos ir tautos santykiai, p. 223.

³³ *Ibid.*, p. 222.

³⁴ Vydūnas, Tautiškos sąmonės apsiniaukimas ir giedrėjimas, p. 234.

užsidarymas savyje. Lietuvis daug mąsto, svajoja. („Palinkimas tam daryti įrodo aiškiai lietuviško sąmoningumo skaidrėjimą.“³⁵)

Lietuva nėra nei kalnų, nei vien lygumų kraštas. Ir čia, pasak Vydūno, pastebimas lietuvių santūrumas, neįsmukimas į daiktingumą.³⁶ Lietuva nėra geografiškai apsaugota nuo išorės priešų. J. Balio nuomone, lietuvių tautosakos analizė rodo sąmonės budrumą. Nevienareikšmė istorinė patirtis lietuvius apibūdina kaip mokančius savo kraštą apginti žmones.³⁷ Aplinkos poveikis formuojantis asmenybei neabejotinas. Apskritai, anot L. Kuodžio, lietuvių tautos dvasiai būdingas lyrizmas, jausmo švelnumas ir nuoširdumas.³⁸ Tautiškas žadina ne mintis, ne norus, bet jausmus, todėl lietuvių asmenybės raidoje ne paskutinę vietą užima jausmingumas.

„Akademike“ sutelkiamas dėmesys į tas asmenybės puses, kurios lemia tautinę orientaciją, socializaciją, procesus, skatinančius „darbu ir veiksmu užkariauti gyvenimą.“³⁹ Vydūnas kelia klausimą, kas žmogaus raidoje yra svarbiau: prigimtis ar aplinka.⁴⁰ Filosofinis ontologinis atsakymas į šį klausimą glaudžiai susijęs su sklaidos bei raiškos sąvokomis.

Žodis *sklaida* reiškia „išsisklaidymą, dispersiją, t.y. judėjimą iš vidaus į išorę. Sklaidos sąvokoje glūdi idealistinis ir antropocentiškas požiūris į žmogų. Sklaida – prigimtinių asmenybės fizinių ir psichinių galių, pirmiausia vidinių – intelekto, proto, atskleidimas ir plėtojimas, pajungimas visuomenės labui. Idealistinės gyvenimo sampratos pradininkas Platonas manė, kad žmogus neprisideda prie asmenybės sukūrimo, o vėliau atranda, atskleidžia. Sąvokos, vaizdiniai (gr. „idea“) slypi žmogaus sieloje, o ji – universalus proto dalis, turinti intuityvų pažinimą, tikriau prisiminimą.⁴¹ „Tie, apie kuriuos sakome, kad jie mokosi, ne ką kita daro, kaip tik prisimena.“⁴² Kalbėdamas su žmonėmis Sokratas stengėsi atkreipti dėmesį į tas asmenybės puses, apie kurių egzistavimą šie net neįtarė. Diskusijose išryškėja asmenybėje glūdinčios gėrio, grožio, tautinio idealo vertybės. Pasak Sokrato, žmoguje iš prigimties glūdi daug pozityvių užuomazgų, gabumų, tik juos reikia deramai atskleisti.⁴³ A. Liaugmino nuomone, asmenybės tautinis aspektas atskleidžia objektyvią tautos dvasią (tautinę savimone). Šį aspektą lemia kalba, tikyba, žemė, papročiai.⁴⁴ W. Dilthey'us iškėlė mintį, kad asmenybės pagrindas yra dvasinės vertybės, todėl žmogus turi sugebėti atsiriboti nuo jam vidiniai svetimo pasaulio, išreikšto kultūros turiniu.⁴⁵ Panaši nuostata fiksuojama ir tarpukario Lietuvos periodikoje: jaunojoje kartoje „ugdyti sąmoningus naujos visuomenės kūrėjus [...] sudvasinti materiją, ieškoti antgamtiškų pradų.“⁴⁶

³⁵ Ibid., p. 234.

³⁶ Ibid., p. 233.

³⁷ J. Balys, Tautinės sąmonės budrumas, *Akademikas*, 1939, Nr. 13–14, p. 206.

³⁸ L. Kuodis, Keletas mūsų tautos dvasios bruožų, p. 388.

³⁹ L. Norkūnas, A. Smetona – tautinės autoritarinės valstybės kūrėjas, *Akademikas*, 1934, Nr. 13, p. 281.

⁴⁰ Vydūnas, Tautiškos sąmonės apsiniaukimas ir giedrėjimas, p. 130.

⁴¹ V. Šilkarskis, Platonas ir Sokratas, *Akademikas*, 1935, Nr. 16–17, p. 354.

⁴² Platonas, *Dialogai*, Vilnius: Vaga, 1968, p. 177.

⁴³ V. Šilkarskis, Sokrato paskutinė diena, *Akademikas*, 1935, Nr. 19, p. 414.

⁴⁴ A. Liaugminas, Tautinė lietuvių individualybė, p. 126.

⁴⁵ B. Bitinas, *Ugdymo filosofijos pagrindai*: Vilnius: VPU 1-kla, 1996, p. 69.

⁴⁶ L. Gudaitis, op. cit., p. 334, 384.

Asmenybės raida – tai nenutrūkstantis veiksmas, vykstantis drauge su „sąmoningu visuomeniškėjimu“.⁴⁷ Raiška – „reiškimas“, o reikšti – tai „turėti reikšmę, žymėti, pasakyti žodžiais, veiksmais, elgesiu, darbais.“⁴⁸ Taigi asmenybė ir tampa regima, „kažką sakanti“ raiškoje – žmogaus gyvenime ir veikloje. Toks požiūris išplėtė žmogaus sampratą. Žmogus pirmiausia – individualybė, išgyvenanti ir įveikianti būties pasaulyje sunkumus sprendama gyvenimo, mirties problemas. Žmogus gali būti „visame savo gyvenime esmingas, tai yra, tikrai žmogiškas arba „su menku žmoniškumu.“⁴⁹ Tada skursta visa tauta. Gyvenimo realybė suvokiama kaip visuminė egzistencijos sklaida.

„Akademike“ asmenybės raiška grindžiama perimama kultūrine žmonijos patirtimi, išsismokslinimu, žiniomis, pirmiausia panaudojamomis visuomenės labui. Asmenybės vidinių galių, dvasingumo plėtojimas pagal šią koncepciją irgi svarbus. Asmenybė realizuojasi pagal klasikinius, dar Aristotelio nurodytus kriterijus: empiriją, abstrakciją ir išreiškimą. Analogiškus kriterijus įvardija ir S. Šalkauskis: patyrimo, supratimo ir pritaikymo.⁵⁰ Empirinio patyrimo dėka įgyjamos žinios. Šis patyrimas apima mokymąsi, studijas. Išraiška rodo rezultatą, individualizuotų žinių lygmenį – tai, ko išmokstama. Išraiškos priemonės gali būti įvairios – tapti visaverčiu visuomenės nariu, turtinti tautos kultūrinį lobį, plėtoti lietuvišką pasaulėžiūrą, dirbti naudingą darbą tėvynei.⁵¹ Išsilavinimas traktuojamas kaip privilegija, tačiau jis – tarsi garbės skola visuomenei, šeimai, nes įpareigoja optimaliai kūrybiškai veiklai, efektyviam darbui.

Laikantis idealistinio požiūrio į asmenybės sklaidą ir tautinį raiškos aspektą, nusakomas individo prigimtinių galių ir tautos bei žmonijos kultūros ryšys. J. Balys rašo: „Kultūra yra ankštai susijusi su tauta. Kultūra mes vadiname tos mažiausios žmonių bendruomenės – tautos gyvenimo pasireiškimų visumą. Ši visuma nėra paprasta tų pasireiškimų suma, bet tam tikras kompleksas, kurio atskiros dalys tarpiai jungiasi ir pareina viena nuo kitos.“⁵² Tik tobulesnė asmenybė yra kompetentinga suprasi kultūros simbolius bei jais reiškiamus (simbolizuojamus) tautinius elementus. Kultūrinė kompetencija užtikrina asmens kultūrinę integraciją.

Asmenybės raiška atitinka saviraišką, o ši remiasi į „etinį idealą“. Saviraiška – tai aukščiausias žmogaus poreikis būti tuo, kuo norima. Pasirinkimo laisvę lemia kita giminiška kategorija – savarankiškumas, „kuris yra vienas iš svarbiausių lygiai žmogaus, lygiai tautos savitumų, dėl kurio gyvenama, kovojama, pati gyvenimo prasmė priklauso nuo savarankiškumo.“⁵³ Dar pastebėta, kad savarankiškumas, reiškiantis asmenybės savirealizacijos, saviaktualizacijos poreikio patenkinimą, motyvuojantis egzistenciją, drauge įtvirtina savo nepriklausomybės⁵⁴ matymą, supratimą, kuris, paremtas tautinėmis vertybėmis, sąlygoja visapusišką asmenybės brandą.

⁴⁷ P. Slavėnas, *Lietuvių tautos prigimtis*, p. 322.

⁴⁸ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 1972, p. 659.

⁴⁹ Vydūnas, *Žmonių padermės gerinimas*, p. 4.

⁵⁰ S. Šalkauskis, *Rinkiniai raštai*, Vilnius: Leidybos centras, 1992, p. 75–77.

⁵¹ A. Smetona, Tautinės studentijos darbo principai, *Akademikas*, 1933, Nr. 15, p. 281.

⁵² J. Balys, Kultūros raidos ir tautos santykiai, p. 222.

⁵³ S. Povilavičius, Ekonominis savarankiškumas, *Akademikas*, 1933, Nr. 10, p. 182.

⁵⁴ Ibid.

LIETUVOS ISTORINIO LIKIMO KELIAI

„Akademike“ didelis dėmesys skiriamas istorinio likimo vaidmeniui tautinės individualybės tapse. V. Trumpos nuomone⁵⁵, lietuviai, kaip ir kiti indoeuropiečiai, eidami iš Rytų į Vakarų, nešėsi su savimi Rytų dvasios pradus. Lietuvių tauta dėl konservatyvaus tradiciškumo ilgiausiai išsaugojo savyje rytietišką pradus. Bendra indoeuropiečių padermė grynčiausiai turbūt pasireiškia lietuvių tautoje, kadangi ji, pagal S. Šalkauskio koncepciją, liko nepaliesta ne tik fiziologiniu, bet ir psichologiniu atžvilgiu. Šio autoriaus „Lietuvių tautoje ir jos ugdyme“ aptartas žmogaus tipas, jungiantis intelektualų išgalių turtingumą ir pasyvų pasidavimą ritmingam gamtos gyvenimui.⁵⁶ Lietuvis – tai visų pirma nesugadintas gamtos žmogus. Jame vyrauja ne kultūros, bet prigimties veiksniai, esantys tik išeities tašku kultūriniam vyksmui.⁵⁷ Lietuviams, kaip tautai, žengiant į istorijos viešumą, bendra indoeuropiečių padermė tapo pagrindu kultūriniam jų tobulėjimui. Indoeuropiečių aktyvumas mokslo ir meno srityje, prometėjiška dvasia paveikė lietuvių tautinę dvasią.⁵⁸

Savo knygoje „Lietuvių tauta ir jos ugdymas“ S. Šalkauskis išdėstė prancūzų geografo E. Reclus mintis apie „lietuvių būdą“. „Būdami miškininkų, žemdirbių artojų, labai prisirišusių prie senovės papročių tauta, lietuviai lengvai pasiduoda likimui ir nė nebando nulemti jo savo valios pasiryžimu [...] Paskutinio reikalo prispirtas lietuvis moka įniršti ir pavartoti jėgas pagal aplinkybes.“⁵⁹ „Ilgai Nemuno miškų slegiama tauta nėra iš tų, kurios galėtų palyginti savo įtakos dalį su role, tekusia kitoms kultūringoms Europos sausumos tautoms [...] Kaip atsitiko, kad tauta, susidedanti veik ištais iš žmonių jautrių, inteligentiškų, kupinų vaizduotės ir poezijos [...], neįstengė pagaminti nė vieno didelio poeto, nė vieno žmogaus genijaus dvasios srityje?“ Į šį klausimą E. Reclus atsako šitaip: „Taip atsitiko todėl, kad šitai mažai tautai, priešininkų apsuptai, paskui nugalėtai, trūko pasitikėjimo savo jėgomis.“⁶⁰

Tačiau „Akademike“ teigiama, kad, turint galvoje tautinį lietuvių atgimimą, negalima sutikti su lietuviams primetamu pasyvumu. Priešingai, stengiamasi pagrįsti „dinamišką, tautiškai idealistišką“⁶¹ raidos koncepciją. Be to, tautoje, kurios istorinės aplinkybės nelepino, susiklostė „progresyvinio dinamizmo“⁶² srovės. Šiam dinamizmui teigiamos įtakos turėjo ir tai, kad Lietuva atsідūrė Rytų ir Vakarų kultūrų kryžkelėje.⁶³ Rytai, nors ir ne tokie dinamiški kaip Vakarai, vis tiek labai svarbūs lietuvių tautinio charakterio formavimuisi. Lietuva perėjo du tarpsnius. Kaimynams puolant, ji buvo „išėjusi iš savęs“, kad susidurtų su kitomis tautomis. „Nacionalinė tauta čia virsdavo plati ir turtinga kultūrinė jūra [...], o nacionalinis pajautimas jau įsiliedavo į bendrąją tautinę kategoriją.“⁶⁴ Atsiradus Rytų ir Vakarų prado sintezei, tautoje įvyksta atoslūgis. Tada tauta siekia išsiskirti kaip valstybė.⁶⁵

⁵⁵ V. Trumpa, *Literatūra ir tauta, Akademikas*, 1935, Nr. 2, p. 49–51.

⁵⁶ L. Kuodis, *Keletas mūsų tautos dvasios bruožų*, p. 387–389.

⁵⁷ Vydūnas, *Lietuvių tautos pobūdis*, p. 232–234.

⁵⁸ P. Slavėnas, *Lietuvių tautos prigimtis*, p. 321.

⁵⁹ S. Šalkauskis, *Pedagoginiai raštai*, p. 88.

⁶⁰ L. Kuodis, *Keletas mūsų tautos dvasios bruožų*, p. 388.

⁶¹ M. Jasėnas, *Krikščioniškoji etika tautininkų ideologijoje, Akademikas*, 1933, Nr. 10, p. 184.

⁶² *Ibid.*

⁶³ Vydūnas, *Tautiškumo plitimas ir taurėjimas*, p. 49–51.

⁶⁴ M. Riomeris, *Tauta ir valstybė, Akademikas*, 1935, Nr. 7, p. 158.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 180.

Žmonės kuria valstybę vadovaudamiesi tautiniu principu, kuris nulemtas, J. Tomkaus nuomone, „visuomenės kultūrinio, psichinio ir socialinio veido.“⁶⁶ J. Matusas teigia, kad „tikrajam tautiniam charakteriui svarbiausias yra istorinis likimas.“⁶⁷ Šie autoriai daugiau dėmesio skyrė bendriems lietuvių psichikos ypatumams, kurie vadinami „tautinės sielos raštu.“⁶⁸

„Akademike“ keliamas uždavinys brandinti etinę ir kultūrinę savimonę, teigiama, kad asmenybės vystymąsi veikia dvasinis ir materialinis etnokultūros paveldas. Siekiama, kad susidarytų sąmoningas pilietinis požiūris, tobulėtų kultūrinė savimonė ir vidinis „Aš“, kai savo egzistencijai suteikiama dvasinė prasmė, o vertybės orientuojamos į dorus gyvenimo tikslus: „Mes pasaulį galime užimponuoti savo tautinės kultūros vertybėmis, savo meno kūriniais, savo mokslo veikalais, savo stipriu ir savaimingu lietuvišku charakteriu bei lietuviška dvasia.“⁶⁹

Tauta – viena būties formų, kurioje išryškėja žmogaus vidinė esmė, jo emocijų klimatas. A. Maceina teigė, kad tautą lemia trys veiksniai: rasė, gyvenamoji aplinka ir istorinis likimas.⁷⁰ R. Bytauto nuomone, kiekviena tauta turi savo mąstymo būdą, pasireiškiantį jos kalboje. Anot filosofo, kalba yra esminis tautos atributas.⁷¹ Socialiniu saitū tampa darbas ir visuomenės santykiai. Kalba yra socialinis reiškinys, atsiradęs ir egzistuojantis kartu su visuomene.

Tautos ir jos nueito istorinio kelio ryšio problema sudėtinga. Į ją galima žiūrėti įvairiais aspektais. Vienas tokių – kalbos savitumo, jos struktūros, išraiškos galimybių santykis su tautos istorija, kultūra, etniniu paveldu. Pasak J. Balio, kiekviena kalba yra tautiška vien todėl, kad ji skiriasi nuo kitų kalbų ir padeda išlikti tautai kaip vienetui istorijos verpetuose.⁷² Gimtoji kalba, kaip tautą jungiantis ryšys, taip stipriai suauga su žmogaus dvasine sritimi, kad beveik visada atrodo gražiausia, tobuliausia ir pan.

Istorinė patirtis labai įvairi, ir jos vaidmuo tautinio pasaulėvaizdžio visuomenėje nevienodas. Pirmiausia krinta į akis tokie tautos kultūros reiškiniai, kurių kitos tautos nėra išgyvenusios. „Tauta susyja su tam tikru kraštu ne kitaip, kaip savo istorija, savo tame krašte pragyventu likimu“⁷³, – teigia J. Girmius.

Skirtingomis kalbomis kalbančiųjų skiriasi ir tautinis charakteris; tautos etosas lemia net skirtingą įvairiakalbų elgesį analogiškoms aplinkybėms.⁷⁴ Tačiau pasaulis pažįstamas ne tik per kalbą, bet ir vertybes, papročius. Daugiausia per papročius žmogus mato pasaulį, todėl ir kiekvienos tautos pasaulio vaizdas yra šiek tiek kitoks.

Giliausias tautiškumo klodas slypi tautos sąmonėje. Tautinis sąmoningumas lemia savitą tikrovės reiškinų vertinimą. Jis aktualizuoja tautos istorinį bei kultūrinį patyrimą. Per istorinę sąmonę priartėjame prie tradicinės kultūros, palaikančios tautos savimonę, jos etinius ir dorovinius pagrindus. Istorinė sąmonė yra visuomenės atspindys.⁷⁵

⁶⁶ J. Tomkus, Būdas kaip tautinė problema, *Akademikas*, 1938, Nr. 6, p. 132.

⁶⁷ J. Matusas, Koks lietuvių tautos charakteris, *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 16, p. 112.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 132.

⁶⁹ A. Merkelis, Lituanistika – tautinės kultūros pagrindas, *Akademikas*, 1937, Nr. 4, p. 81.

⁷⁰ A. Maceina, *Raštai*, Vilnius: Mintis, 1991, t. 1, p. 442.

⁷¹ R. Bytautas, Šis tas iš lietuvių kalbos filosofijos, *Draugija*, 1908, Nr. 16, p. 412.

⁷² J. Balys, Kultūros raidos ir tautos santykiai, p. 222.

⁷³ J. Girmius, *Raštai*, Vilnius: Mintis, 1995, t. 3, p. 67.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 137.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 139.

Veiksniai, kurie formuoja tautą ir veikia jos egzistavimą, yra bendra tautinės grupės kilmė, kalba, bendras likimas, kultūra ir psichologija. Asmens ir tautos patyrimas fiksuojamas kalba. Kultūros tęstinumas be kalbos būtų negalimas. Kultūros raiška yra kalba, todėl suprantama, kad ryškiausias tautinės individualybės bruožas ir svarbus veiksnys kuriai nors socialinei bendruomenei suldyti į tautą yra kalba. Kalba su tauta susijusi kaip „kūnas su siela.“⁷⁶ Kalba, kaip tautos formavimosi ir egzistavimo veiksnys, pasireiškia kalbine tapatybe žmonių, vartojančių vieną kalbinę sistemą. Pirmiausia kalbos dėka asmuo jaučia ryšį su bendruomene, tauta, tapatinasi su ja. J. Girnius pastebi, kad tautinės vienybės pagrindas yra kalba. Kalbos bendrumas garantuoja vidinį etninės bendruomenės ryšį bei susitelkimą, kuria jos narių etninę tapatybę.⁷⁷

Istorinė patirtis sudaro sąlygas atsirasti tautiniam atribojimui, kuris yra susijęs su etniškumu, pagrindiniu tautybės požymiu, tačiau su juo nesutampa. Mokslinėje ir politinėje literatūroje nacijos terminas vartojamas dviem reikšmėmis: 1) nacija – tai valstybės piliečių visuma, t. y. tauta, pasiekusi ypač aukštą kalbos ir politinės organizacijos laipsnį, turinti bendrą kalbą ir kultūrą, bet vienijama valstybinės organizacijos (Vakarų Europos šalių mokslininkų požiūris); 2) nacija – bendros kultūros, aukštesnės už liaudies kultūrą (folklorą), bendrija, sukūrusi literatūrą ir meną (simbolių kultūrą), siejama istorijos tradicijų ir bendros kilmės (Centrinės ir Rytų Europos mokslininkų požiūris).

Tauta yra svarbiausias nacionalinės kultūros elementas. Stipriausia tautinė savimonė yra tų tautų, kurios turi išplėtotą savo esmės, savybių ir vaidmens supratimą.⁷⁸ Gindama kalbą tauta kartu gina ir savo tautybę, egzistenciją. Kalbos netekimas laikomas pirmąja tautybės netekimo pakopa. „Tautos kalba yra ryškiausias tautos dvasios kūrinys, kuris geriausiai charakterizuoja tautos individualybę.“⁷⁹ – rašė S. Šalkauskis. Filosofas teigė, kad kalba yra sutartųjų ženklų sistema, kuria reiškiamas žmogaus mintis. Minties reiškinio būdas turi svarbos ir pačiai žmogaus mąstysenai. Taigi kalba, anot S. Šalkauskio, tampa mąstymo įrankiu. Vieną kartą susidariusi ji atitinkamai nuteikia vėlesnes kartas tam tikram mąstymo būdai, savitai tik vienos tautos žmonėms. „Aišku po to, kokios didelės reikšmės tautiškam auklėjimui turi įsigyvenimas į savo kalbos dvasią, jos tobulas įsisavinimas ir įgudimas ją tiksliai ir gražiai reikštis.“⁸⁰

Kalba saugo tautinę kultūrą, ją puoseleja. Joje taip susikristalizavo istorinė patirtis, viltys ir lūkesčiai, kad „gyvas kalbos organizmas yra tautinės kultūros saugotojas ir tarpininkas jai einant iš kartos į kartą.“⁸¹ Esminius tautiškumo klausimus nagrinėjęs A. Maceina pratęsė S. Šalkauskio idėjas. Filosofas teigia, kad tautos istorinė raida susijusi su kalba: „Tautinė kalba yra tarsi tautos siela: kol ji gyva, tol gyva ir tauta. Ir priešingai, nyksta kalba, nyksta ir tauta. Tik ypatingas istorinis likimas gali išgelbėti tautą, netekusią savo kalbos. Paprastai, žlugus kalbai, ir tauta netenka savo individualybės.“⁸² A. Maceina pritaria R. Johannet minčiai: „Nėra žinoma nė vieno tautinio atbudimo, kuris nebūtų prasidėjęs kalbiniu renesansu.“⁸³ Tauta, tarsi antrą kartą gimdama, tęsia istorinį kelią iš

⁷⁶ A. Kalnietis, *Kalba ir tauta*, *Akademikas*, 1935, Nr. 1, p. 23.

⁷⁷ J. Girnius, *Raštai*, t. 3, p. 40.

⁷⁸ A. Maceina, *Raštai*, t. 1, p. 491.

⁷⁹ S. Šalkauskis, *Pedagoginiai raštai*, p. 153.

⁸⁰ *Ibid.*, p. 149.

⁸¹ *Ibid.*, p. 154.

⁸² A. Maceina, *Tautinis auklėjimas*, p. 174.

⁸³ *Ibid.*, p. 174.

dalis kalbos dėka. Atgaivindama kalbą tauta atgaivina savą pasaulėvaizdį, individualybę ir taip stiprėja savo viduje. Kova už gimtąją kalbą virsta kova už savo esmę ir buvimą.

Kalba, kaip kultūros dalis, susidūrusi su kita kalba sąveikauja. Šią sąveiką sukelia konkretūs istoriniai veiksniai: etniškai ir kalbiškai skirtingų žmonių maišymasis ir gyvenimas toje pačioje teritorijoje, jų geografinė kaimynystė, migracija, karinė okupacija, kolonizacija, ekonominiai, visuomeniniai-politiniai ir kultūriniai tautų ryšiai. „Politinio savitumo stoka atnešė lietuvių tautai labai daug žalos praeityje ir ji nemažai apsunkina esamąją padėtį. Tiesa, negalima neigti, kad lietuviai labai greitai, tiesiog nuostabiai mokėdavo persitvarkyti. Tačiau, trūkstant savitumo, joks miklumas neapsaugos nuo pavėlavimo. Kas per daug dairosi į šalis, negali eiti su kitais „į koją“: bent pusę žingsnio atsiliks.“⁸⁴ Tauta sujungia visuomenę į vieną etnosą, ji yra pagrindinė visuomenės egzistavimo forma. Kalba rodo, kad tauta yra pasiekusi aukščiausią socialinės organizacijos laipsnį ir savo kultūra prilygsta kitoms tautoms. J. Girnius buvo teisus rašydamas, kad žmogus vertingai gyvens turėdamas aiškią tautinę savimonę, jausdamas pagarbą savo tautos kultūrai, kalbai ir praeičiai. Įnešti į ją savo indėlį galima tik išlaikius tautinį savitumą, iš žilos senovės paveldėtus savo kalbos ir kultūros skiriamuosius bruožus: „laugti tauton – tai savo dvasią suformuoti jos tautine kultūra.“⁸⁵ Tautiniam sąmoningumui formuotis svarbus aplinkos poveikis. Asmenybė, kaip žmogaus struktūrinė dalis, formuojasi socialinėje terpėje ir vienija žmones. Žmogaus polinkis tapti tautos nariu vadinamas socialumu. Nuo to, kaip inteligentai suvoks savo paskirtį tautoje, priklausys ir tautinės kultūros kilimas.⁸⁶ Tautoje žmogus tampa visavertis bendrijos narys, pritampa prie visuomenės. Kita vertus, visuomenė globoja savo narį, sudaro sąlygas jam veikti, galimybes tobulėti.

Žmogaus asmenybės pradžia sutampa su jo tautinės savimonės pradžia. Tautinė savimonė skatina vienybės siekius, įpročius, tradicijų, savos kultūros gerbimą, tausojimą, laipsnišką turtinimą. Tautinė kultūrinė aplinka formuoja bendriausius žmonių socialinius bruožus, nacionalinius charakterius. Tautos makroaplinką sudaro visi elementai, kurie egzistuoja už tautos ribų ir daro įtaką visai tautai arba jos daliai, tarp jų ir svarbūs psichologiniai bei socialiniai veiksniai. A. Maceina išskyrė šiuos tautos išorinės aplinkos bruožus: geopolitinę padėtį, istorinį tautos likimą, gyvenamąją tautos aplinką.⁸⁷ Tautos vidinė aplinka – tai tie asmeniniai kontaktai, kurie vyksta šeimoje, mokymosi įstaigoje, darbo vietoje ir kt. Mikroaplinkos veiksnių yra keletas: prisirišimas prie žemės, subjektyvumas, individualumas, išraiškingumas.⁸⁸ A. Maceina teigė, kad kultūriniai ryšiai suartina tautos narius, įtraukia juos į bendrą veiklą.⁸⁹ Filosofas studijoje „Kultūros sintezė ir literatūriškoji kultūra“ tautą apibūdina dviem prasmėmis:

1. Tauta yra terpė, kurioje keičiamasi informacija, pažintine, kultūrine, emocine patirtimi; tautos samprata plečiama ir gilinama istorinėje tėkmėje;

2. Tauta yra išraiškos kultūra, kuri padeda žmogui atskleisti save. Tauta išreiškia sąmonės turinį.⁹⁰

⁸⁴ P. Slavėnas, *Lietuvių tautos prigimtis*, p. 322.

⁸⁵ J. Girnius, *Raštai*, t. 3, p. 85.

⁸⁶ A. Merkelis, *Lituanistika – tautinės kultūros pagrindas*, p. 81.

⁸⁷ A. Maceina, *Raštai*, t. 1, p. 462.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 500–504.

⁸⁹ *Ibid.*, p. 481.

⁹⁰ *Ibid.*, p. 441–497.

Vieni tautą apibrėžia kaip sambūrį įvairių visuomenės klasių žmonių, gyvenančių vienoje erdvėje, susijusių broliška tarpusavio meile.⁹¹ Kitų požiūris į tautą sietinas su individu, veikla visuomenėje.⁹² A. Maceina rašė, kad lietuviška kultūra, būdama iš esmės kaimo kultūra, giliausia savo esme yra namų kultūra. Tai reiškia, kad ji paprasta, kad joje slypi visi namų dvasios bruožai. Anot A. Maceinos, žmogus įauga į šią kultūrą, nes Lietuvos kultūra visados glaudžiai siejosi su religija, pastaroji – su tautiniu, visuomeniniu asmenybės ugdymu.⁹³ Svarbiausia visuomenės ląstelė yra šeima, kuri „palaiko etninį tautos tipą, pateikdama jį iš kartos į kartą, ji ugdo tautines tradicijas.“⁹⁴

„Akademike“ publikuotuose straipsniuose lietuviai buvo ne tik idealizuojami, aukštinami ar giriami. Kai kurie tyrinėtojai pripažino ir neigiamų „lietuvių būdo“ ypatybių egzistavimą, aptarė jas lėmusius veiksnius. Išryškėjo polinkis neigiamas lietuvių psichikos ypatybes kildinti iš kaimyninių tautų. I. Šeinius sako, kad lietuviams trūksta tautiškosios ambicijos: „Lietuviui labai stinga tautiškosios savigarbos, jis turi per menką tautišką skonį“.⁹⁵

Aptartų veiksnių – tautinės savimonės, gyvenamosios aplinkos, istorinio tautos likimo – glaudžioje sąveikoje ir susiklostė tai, kas „Akademike“ buvo vadinama „tautos charakteriu“, „tautine dvasia“ ar „tautos pobūdžiu“.

ŽURNALO „AKADEMIKAS“ TAUTIŠKUMO SAMPRATA

Tautiškumas yra svarbus veiksnys kiekvienos nacijos raidoje. Jis žadina įvairių epochų bei sričių tyrinėtojų norą išvelgti jo ištakas, raišką, raidos veiksnius, sąlygas ir t.t. Tautiškumo problemoms buvo skiriamas dėmesys tarpukario Lietuvoje, kai atsikūrusi valstybė susidūrė su svarbiu uždaviniu – jaunosios kartos mentaliteto formavimu.

Apibūdinant tautiškumą visų pirma reikia aptarti tautos fenomeną. Bendriausia prasme tauta laikoma sąmoninga būtis, susijusi su praeities pažinimu, laisve, kalba, kūryba: „Tauta yra natūrali kraujo bei teritorijos, sieliška kalbos bei papročių ir dvasiška mokslinimo, auklėjimo bei likimo vienybė“⁹⁶. Daugiausia buvo nesutariama dėl tautos dvasios ištakų: vieni (materialistai) tautos dvasią laikė materialiu dalyku, kiti (idealistai) joje regi transcendentinį pradą⁹⁷.

Požiūris į tautą nebuvo vienapusiškas. Antai V. Trumpa nurodo dvi pagrindines kryptis literatūroje: vieni rašytojai tautą suprato mechaniškai nustatydami jos ribas, kiti tautos gyvumo ieškojo jos dvasioje⁹⁸. Akivaizdu, kad net apibūdinami tautą tais pačiais žodžiais, pastarieji išvelgia joje žmogiškosios būties sandą. Dažniausiai buvo linkstama tautą suvokti kaip visumą, kurioje vyksta dvasinių pradų sklaida. Valstybės, o ypač savęs kaip piliečio, suvokimas laikomas svarbiausiais tautos požymiais. Pažymėtina, kad „Akademike“ buvo dažnai pabrėžiamas tautos dvasios sąlytis su materija. Materija –

⁹¹ J. Girnius, *Raštai*, t. 3, p. 117.

⁹² A. Valantiejus, *Socialinės struktūros ir kultūros santykio problema nacionalizmo sociologijoje*, Autoreferatas, Vilnius, 1992, p. 24.

⁹³ A. Maceina, *Tautinis auklėjimas*, p. 104.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 104.

⁹⁵ I. Šeinius, Lietuviškos dvasios beiėškant, *Vairas*, 1932, Nr. 12, p. 307.

⁹⁶ M. Kavolis, Teoretinės politikos pagrindai, *Akademikas*, 1933, Nr. 3, p. 48.

⁹⁷ I. Šeinius, Lietuviškos dvasios beiėškant, p. 302–309.

⁹⁸ V. Trumpa, *Literatūra ir tauta*, p. 50.

tautos žemė, kuri lemia asmeniškumą, žmogiškosios būties pagrindą. Tauta negali egzistuoti be teritorijos, bet maitina ją dvasinės šaknys: „Kas neturi šio individualaus gimtinės jausmo ir jo negerbia, tas yra tarytum savo viduje be centro. Kelias į žmonių einą per tautą ir gimtinę. Čia yra mūsų dvasios šaknys. Jomis mes išsaknijame kultūros gyvenime“⁹⁹. Tautą sudaro žmonių, kaip fizinių, psichinių ir dvasinių subjektų, visuma. Žmogui suteikta ne tik laisvė, bet ir atsakomybė už savo tautą. Psichiniu lygmeniu tautos dvasios kūrybinis veiksmas iš dalies nulemtas gamtos. Tautiškumas nekuria pažinimo, jausmų, valios mechanizmų, tik remiasi jais įkūnydamas savąsias idėjas. Tautos dvasia neribojama priešastingumo, laiko, erdvės ryšių, negalima jai „ipiršti bet kokią linkmę arba pagreitinti vyksmą savo nuožiūra“¹⁰⁰, ji laisvai brandina mokslo, meno, doros, tikėjimo idėjas bei jų realizavimo būdus, ugdydama piliečio atsakomybę.

Dėmesį patraukia ir samprotavimai apie tautiškumo individualizaciją. V. Sezemanas ją laiko kultūros plėtotės ir tobulėjimo išikūnijimu¹⁰¹. Vydūnas atsigrežia į žmogų. Jam tautiškumas apima pasaulio struktūrą, tampa žmogaus ypatumu¹⁰².

Pažymėtina, kad nuo seniausių laikų tautos dvasioje ieškoma kultūrinį paveldą vienijančio prado. Dažniausiai ji siejama su teritorija, kalba, tradicijomis. Natūraliausia tautos dvasios raiškos forma yra asmeniškumas. Tautos dvasia buvo ir lieka paslaptingas, daugiabriūnis fenomenas, galintis apimti skirtingus reiškinius. Tai ir tautos nario galia, kuriai tobulėjant atsiranda meilė tėvynei, gilėja nuoširdūs ryšiai su tėvynainiais.

Tradicinis žvilgsnis į tautos dvasią kaip kažką neapbrėpiama, simboliška formuoja nuomonę, kad tautos dvasia, nutolusi nuo žemiškų dalykų, skleidžiasi teorinėje plotmėje. Dvasinis pradas tautoje labai svarbus: „Kiekviena tauta turi savitą kultūrinį, psichinį ir socialinį veidą. Tas veidas dažniausiai atsispindi ne tik tautos kalboje, protavimo technikoje, kasdieniniame darbe, bet jis neretai duoda atitinkamą atspalvį visai tautos istorijai, kiekvieną ryškesnį jos lapą užantspauduodamas kiekvienai tautai įgimtąją dvasią. Tai tautinės sielos raštas“¹⁰³. Tautos dvasingumas turi labai plačią raiškos amplitudę. Jis, žvelgiant filosofškai, reiškiasi idealiais, realiais, psichiniais ir fiziniais veiksniais¹⁰⁴, kurie laikomi labiausiai atitinkančiais žmogaus paskirtį, leidžiančiais asmenybei kūrybiškai save išreikšti. I. Šeiniui tautos dvasia yra šildanti kraują, skambanti kalboje, glūdinti pasakoje, ją „jaučiame Mindaugo, Gedimino, Kęstučio, Vytauto nemirštamame palikime“¹⁰⁵. P. Slavėnui tautos dvasia yra kelias, vedantis į tą tašką gyvenime, kur vengiama „dvasinio niveliavimo ar suvienodinimo tendencijos“¹⁰⁶.

Tautiškumo raiška. Nelengva užčiuopti tautiškumo ribas, juo labiau konkrečias apraiškas, bet reikia norint jas puoselėti. Šito siekdami pirmiausia remsimės pripažintu tautiškumo pamatu – sąmoningu piliečiu. Asmeniui yra svarbi įgimta tautinė savigarba. Toks asmenybės tapsmo supratimas daro įtaką daugelio tyrinėtojų tautiškumo išvalgoms:

⁹⁹ D. Vilkaitis, Vilniaus semestras, *Akademikas*, 1935, Nr. 2, p. 49.

¹⁰⁰ V. Sezemanas, Tautinės kultūros klausimu, p. 344.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Vydūnas, Tautiškumo plitimas ir taurėjimas, p. 4.

¹⁰³ J. Tomkus, Būdas kaip tautinė problema, *Akademikas*, 1938, Nr. 6, p. 132.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ I. Šeinius, Lietuvos dvasios beieškant, p. 308.

¹⁰⁶ P. Slavėnas, Lietuvių tautos prigimtis, p. 321.

pareigos ir laisvės valios (Vydūnas¹⁰⁷), proto ir jausmo harmonijos (L. Kuodis¹⁰⁸), pažinimo ir altruizmo (V. Nausėdas¹⁰⁹) ir t.t. Nors kiekviena iš jų turi savo ypatumų, konkrečiomis aplinkybėmis jos susijusios tiek tarpusavyje, tiek su tautos dvasia.

P. Slavėnas pažinimu (sąmoningumu) grindžia tautos tapsmą, pabrėždamas, kad lietuvių stiprybė glūdi jo „visuomeniškame susipratime“¹¹⁰. Tautos sampratoje visi pažinimo procesai susilieja su jausmais bei norais. Asmens apsisprendimą užtikrina valios galia. Jos pritrūkus tikslai lieka neįgyvendinti ar dar blogiau – nenukreipti kilniems visuomenės tobulinimo tikslams siekti.

Abi dvasinio prado reiškimosi formos – protas ir valia – tarpusavyje susijusios. Šis ryšys tampa tobulas, kai prisideda trečioji jas praktikoje susiejanti grandis – tautos reikalai. Pastarųjų paskirtis – atstovauti žmogaus santykiui su supančiu pasauliu. Tad protas, jausmai ir valia, vienas kitą papildydami ar vienas kitam trukdydami, padeda asmeniui įprasminti savo būtį visuomenėje – išreikšti savo santykius su tauta. Tautiniai jausmai sudaro asmens dvasinio prado branduolį, įžiebiamą meilę tėvynei¹¹¹.

Tautiškumas skleidžiasi kaip įvairiapusių savybių visuma. Jis iš dalies rodo asmenybės tapsmą, padeda suvokti savo paskirtį vertybių pasaulyje. Svarbiausias yra klasikinės vertybių branduolys – patriotizmas, pasiaukojimas, idealizmas, valia¹¹². Gilinantis į tautiškumo raišką, svarbu išsiaiškinti, kokios vertybės geriausiai nusako tautiškumo esmę. Tautos savastis pažįstama protu, todėl čia yra daugiau galimybių veikti dvasinėmis galiomis. Tautinė sąmonė siejama su tradicijų supratimu ir turi galimybę atskleisti tautą kaip visumą, vienijančią pradus.

Dora – dviejų asmenų santykis, kitaip sakant, dviejų dvasinių būtybių susitikimas bei jų identiškumo pajutimas. Nuo seniausių laikų tautiškumas siejamas su dorumu. Kaip nurodė Vydūnas, dorovės skaistumas yra žmoniškumo šviesa visai tautai¹¹³. Dora atlieka ir integracinę funkciją, nes ji aprėpia visą žmogaus gyvenimą, jungia visas jo savybes bei galias, sudarydama sąlygas formuotis visaverčiam visuomenės nariui. Kaip savitas mechanizmas, iš vidaus stimuliuojantis žmogaus tobulėjimą – kilnesnių gyvenimo tikslų paieškas, vidinės darnos siekį ir pan., kartu keičia ir visuomenės požiūrį į save kaip tautą. Dėl įvairiapusės reikšmės, universalumo bei integruotumo dora laikoma ir svarbiu tautiškumo elementu, ir žmogaus esmės pagrindu, jo pilietinės savimonės branduoliu.

Kultūriniai ir literatūriniai tautiškumo pagrindai. Žmogus, anot Vydūno, yra mikrokosmosas, materijos ir dvasios vienybė: „Žmoguje susitinka dvi srovės – viena iš apačios, antra iš aukštybės, dvi galybės – viena gamtiška – materinė, antroji dvasinė – sąmoninga, arba save žinanti“¹¹⁴. Žmogaus esmė kilusi iš dvasinio pasaulio, todėl tėvynės

¹⁰⁷ Vydūnas, Tautos padermės gerinimas, p. 115.

¹⁰⁸ L. Kuodis, Keletas mūsų tautos dvasios bruožų, p. 387.

¹⁰⁹ V. Nausėdas, Kultūra ir akcija, *Akademikas*, 1936, Nr. 18, p. 354.

¹¹⁰ P. Slavėnas, Lietuvių tautos prigimtis, p. 322.

¹¹¹ Vydūnas, Teigiamai ir neigiamai nusistačius, *Akademikas*, 1934, Nr. 10, p. 209–210.

¹¹² J. Tomkus, Būdas kaip tautinė problema, p. 132.

¹¹³ Vydūnas, Žmonių padermės gerinimas, p. 130.

¹¹⁴ Vydūnas, *Raštai*, Vilnius: Mintis, 1991, t. 2, p. 34.

sampratoje svarbi „ne fizinėje gamtoje glūdinčių sutartinių ženklų, kuriais nužymime sienas, realybę, bet tautos širdis ir valia“¹¹⁵.

Tautiškumo linkme turi būti kreipiamos visos žmogaus galios (kūrybinės, intelektinės): „juo tobulesnė valstybė, juo plačiau ji reiškiasi ir juo taip pat ji yra labiau gyva savo vienybėje. Apimti visas dvasines ir kultūrinės tautos funkcijas ir kartu jas visas suvesti į vieną širdį – štai naujos valstybės tautos idealas“¹¹⁶. Tautiškumas žmonių sąmonėje neturi būti vien empiriškai grindžiama ideologija, nukreipta į švietimą, mokslą. Vien žinojimas neatskleidžia tautiškumo esmės, besireiškiančios literatūroje, mene, kultūrinių vertybių puoselėjime.

Sąmoningas tautos atstovas, įnešantis kūrybinį indėlį į nacionalinį aruodą, „visuomet suaugęs su ta tauta savo būdu, charakteriu, doroviniu, estetiniu nusiteikimu; jis yra suaugęs su savo tauta visu savo mąstymu ir net religiniu išreiškimo būdu“¹¹⁷. Taigi moralinis tautos dvasios pobūdis reikalauja atitinkamos moralės iš žmogaus ne tik todėl, kad įsitikinimai neturi skirtis nuo elgesio, bet ir tam, kad jis galėtų teisingai spręsti apie moralinius tautos bruožus.

Harmoningas asmenybės ugdymas neatsiejamas nuo tautos raidos, jos etoso. Išryškėja abipusis asmenybės ir tautos ryšys: tauta sudaro sąlygas asmenybės savirealizacijai, o asmenybė praturtina tautos gyvavimą. Taigi harmonijos ugdymas yra vienas svarbiausių asmenybės turtėjimo tikslų. „Todėl tautos nariai turi palaikyti savo nuolatinį aktingumą, nuolatinę dvasios harmoniją tautos gyvybingumą“, juo labiau kad nemari tautos dvasia, kuri anot Vydūno, glūdi tautos praeityje bei tradicijoje, „žadina pačių tautiečių iniciatyvą ir tuo pačiu veda juos žmogiškumui“¹¹⁸. Vydūno tautinio auklėjimo tikslas – parengti žmogų tautai, jos kultūrinių vertybių sklaidai.

Viena iš dvasinės kultūros atgimimo sąlygų – Vydūno sukurta žmogaus ir tautos dvasinio tobulėjimo koncepcija. Siekiu nuolat rūpintis kalbėti gryniausią protėvių kalba, nusikratyti visą, kas jai prilipo ilgais laikais¹¹⁹, Vydūnas nusako tautiškumo esmę. Ją aiškina remdamasis literatūriniais, dvasiniais bei kultūriniais veiksniais: kūryba, kalba, psichika, protu, dvasia arba siela. Tai simboliai, skiriantys vieną tautą nuo kitos. Svarbiausią vietą užima literatūra ir kalba.

Pasak filosofo, kiekviena tauta turi unikalų istorinį patyrimą, tačiau ji yra ir visos žmonijos dalis. Tauta gali save suvokti ir realizuoti tik įsiliedama į visų tautų sąmoningumo ugdymą. Todėl ženklią vietą Vydūno svarstymuose užima individo, tautos ir žmonijos klausimų nagrinėjimas¹²⁰.

Gvildenant tautos prigimties sampratą, reikšminga vieta „Akademike“ skiriama kultūrai, kuri reiškiasi individualioje, politinėje, socialinėje plotmėje. Atkreipiamas dėmesys į tai, „kokios vertybės turi apspręsti lietuvišką charakterį individualinėje, socialinėje ir politinėje kultūroje ir pagal kokį vertybių rangą turi būti rikiuojamas tautiškas gyvenimas ir kuriamas tautiško gyvenimo stilius“¹²¹. Vertybėmis grindžiamas žmogiškumas. Be jų neįmanoma sąmoninga asmenybė, be jų negalimas ir tautiškas tautoje.

¹¹⁵ J. Tomkus, Būdas kaip tautinė problema, p. 132.

¹¹⁶ V. Trumpa, Dvasinis tautos integrumas, *Akademikas*, 1934, Nr. 2, p. 30.

¹¹⁷ L. Norkūnas, A. Smetona – tautinės autoritarinės valstybės kūrėjas, p. 279.

¹¹⁸ A. Aleškevičius, Auklėjamoji Vydūno raštų tendencija, *Šviesos keliai*, 1936, Nr. 1, p. 144.

¹¹⁹ Vydūnas, Tautiškos sąmonės apsiniaukimas ir giedrėjimas, p. 234.

¹²⁰ *Ibid.*, p. 232–234.

¹²¹ J. Tomkus, Būdas kaip tautinė problema, p. 133.

Mene ir literatūroje materializuojasi dvasinis tautos pradas: meninėmis formomis įgyvendinama pati žmogiškumo esmė¹²². Vydūnas akcentuoja humanistinę meno, o ypač literatūros, misiją asmenybės tapimo procese: „Šalia gyvenimo banaliosios pusės iškelia bent kiek ir žmogaus humaniškąjį idealistinį, religinį gyvenimą. Į šitą linkmę derinosi ir vienišojų Vydūno kūryba, nes joje visada pulsuoja didelis žmogiškumas, kuriame gyvenimo menkystė esti palenkiamą dvasiniam pradui“¹²³.

Apmaštydamas savojo meto kultūros padėtį, regėdamas kultūros krizės požymius, Vydūnas bando išsiaiškinti jų priežastis bei numatyti galimybes joms įveikti. Pripažindamas dvasinį būties pagrindą, dvasios primatą, jis pažymi, kad dabarties žmonių pasaulis ir tą pagrindą, ir primatą pamiršo, todėl civilizacijos raida toli pralenkė dvasios raidą. Vydūnas ne vien konstatuoja civilizacijos prasiveržimą, bet ir nusako apgailėtinas jo pasekmes: „Europos žmonių sąmonės pakitimas įvyko kartu su tariamąja kultūros pažanga. Žmonėms vis daugiau reiškė daiktingumas negu gyvybingumas.[...] Žmonės galėjo gyvenimą suprasti tikrai „materialistiškai““¹²⁴.

Vydūniškoji žmogaus ir tautos auklėjimo samprata iškelia ne tik atskirų kultūros sričių, bet ir ugdymo institucijų – šeimos, mokyklos, giminės, valstybės – vaidmenį puoselėjant tautiškumą. Pirminė institucija, be abejo, yra šeima. Šeimoje gludinasi ir doros apvaskalą įgyja instinktai. Šeimos moralinė aplinka išryškina „dvasingumo kibirkštis“. Vydūnui artima vaižgantiška šeimos, kaip etinės ir nacionalinės vertybės, samprata („Namų ugnelės“ įvaizdis pakartojamas ir „Pragiedruliuose“)¹²⁵. Pabrėždamas mokyklos vietą ir vaidmenį asmenybės tobulinimo procese, Vydūnas nurodo, kad „į mokyklą turėtų eiti takai iš šeimos, iš tautos, iš žmonijos, iš gamtos ir antraip: iš mokyklos – gamton, šeimon, tauton, žmonijon“¹²⁶. Taigi Vydūnas pažymi visų ugdymo institucijų integruojančią reikšmę.

Žmogaus vertybinė orientacija „Akademike“ neretai akcentuojama kaip nukrypusi nuo dvasinių tautos siekių. Toji orientacija turi padėti formuoti tautinei kultūrai. Negalima užmiršus tautiškumą pasiduoti civilizacijos mirazų traukai: „Tauta yra ta paslaptingoji sfera, per kurią tik intuicijos, įsijautimo būdu individas patenka į plataus universumo horizontus ir tik į tautą, tautos kraują ir kūną (dvasią ir materiją) atsirėmęs žmogus gali tvirtai stovėti universumo gelmėse“¹²⁷. Materialistinės pasaulėžiūros paveiktas žmogus nustojo rūpintis dvasiniu ir doroviniu tobulėjimu – tautos kultūros pagrindu¹²⁸.

Moralios kultūros pamatu laikydamas dorą, kaip svarbiausią tautiškumo sąlygą, Vydūnas įsakmiai pabrėžia auklėjimo svarbą. Dora, būdama glaudžiai susijusi su kitais tautos kultūros elementais (literatūra, menu), yra žmogiškumo apraiška, žmogiškosios kultūros šerdis, įtvirtinanti asmenybės harmoniją: „Kaip tautos kilimas kultūros ir politikos laiptais paprastai yra stumiamas valios energijos, dvasios ir ištvėrmės, taip tautos žengimas atgal

¹²² V. Nausėda, *Kultūra ir akcija*, p. 353.

¹²³ J. Ambrazevičius, *Idėjinės ir formalinės linkmės naujojoje lietuvių literatūroje*, *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 15–16, p. 341.

¹²⁴ Vydūnas, *op. cit.*, p. 232.

¹²⁵ A. Vaitiekūnienė, *Vaižgantas*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 161.

¹²⁶ B. Sruoga, *Gyvenimiškumas ir tautiškumas literatūroje*, *Akademikas*, 1933, Nr. 3, p. 43.

¹²⁷ V. Trumpa, *Literatūra ir tauta*, p. 49.

¹²⁸ Vydūnas, *Tautos padermės gerinimas*, p. 114.

ir smukimas yra sukeliamas būdo išaikvojimu [...], lydimo moraline, fizine ir psichine tautos deformacija¹²⁹.

Tautiškumą lemia laisvas vidinis apsisprendimas, jis yra vienas iš žmogaus elgsenos sudvasinimo veiksnių: „Visiškai kitaip atrodo tauta, kurios žmonės stengiasi eiti tikrai gyvo žmogiškumo keliu. Tad savaime bręsta tautiškumas, o kaip nunokęs vaisius, taip ir prabrendęs tautiškumas yra tauresnis“¹³⁰. Kalbėti apie subrendusį tautinį jausmą galima tik tada, kada visa žmogaus asmenybė yra nušviesta dvasinės žmogaus esmės spinduliais, t. y. kiek artimos tokios vertybės kaip vienybė, patriotizmas, kalba, kultūra, prisirišimas prie savo žemės ir kt. Būtent taip yra nusakomas tautiškumo turinys.

Tautinės literatūros esmė ir paskirtis, anot S. Vykinto (Povilavičiaus), – vaizduoti tautos savitumus, atitinkančius tautos dvasią. „Reikiamai sukurtas rašytojo asmuo skaitytojus užkrečia, juos priverčia tą asmenį pamėgdžioti, gyventi taip, kaip tas asmuo gyvena. Taigi literatūra kurdama teigiamus ar neigiamus asmenis gali labai daug padaryti tautos charakterio, tautos savumų formavimo darbe, ji gali gerais pavyzdžiais patraukti ir blogais nuo blogo atgrasinti“¹³¹. Literatūra yra svarbus kultūros elementas, todėl, siekiant prasmingo tautiškumo ryšio su jaunąja karta, reikia ugdyti literatūrinį skonį: „Jei kas šiandien iš rašytojų kalbės tokia kalba ir tokia dvasia, kuri bus kiekvienam lietuviui artima ir sava, tai bus kiekvieno lietuviuo mėgstamas ir skaitomas. Kas prabilis lietuvišku žodžiu, iš tautos gelmių plaukiančia lietuviška dvasia, kas pataikys į tautos širdį, tas užkariaus tautoje pozicijas“¹³². Tautiškumo tobulėjimas vyksta ne vien dvasinėje plotmėje – šalia jos egzistuoja meninė ir dalykinė sritis. Todėl tautiškumo tikslai siejami su harmoninga visų žmoguje veikiančių jėgų veikla. Tautiškai angažuotos literatūros pagrindą sudaro žmogaus augimo sau, tautai ir žmonijai klausimai, dorinio ir dvasinio asmenybės brandumo išryškinimas. Pasinaudodamas idealistinės etikos principais S. Vykintas analizuoja literatūros vaidmenį pilietinės savimonės formavimuisi. Remdamasis literatūros klasikos pavyzdžiais pabrėžia: „Literatūra turėtų būti to viso naujo gyvenimo priešakyje, ji naujo lietuviuo darbininko, lietuviuo ūkininko, pramonininko, kultūros darbininko ir kovotojo dėl tiesos, dėl gerovės ugdytojas“¹³³. Iškeliamą mintį, kad literatūra turi būti susijusi su teigiamų moralinių tautos vertybių propagavimu¹³⁴.

APIE VISUOMENĖS IR LITERATŪROS SAŲVEIKĄ

Valstybės nueitas istorinis kelias turi įtakos visuomenės raidai, kuri atsispindi literatūroje. Pasak B. Sruogos, „viena, ką mes visi vienodai turime – tai didį norą, aitrų troškimą kuo greičiau suprasti tikrus tautinės kultūros pagrindus, sustiprinti mūsų, kaip tautos, gyvybę“¹³⁵. Ypač tautą auklėjo Vydūno skleidžiamos švietėjiškos idėjos – „jis rūpinosi lietuvių tautos atgimimu, augimu ir tobulėjimu“¹³⁶. Filosofo manymu, literatūra gali būti

¹²⁹ J. Tomkus, Būdas kaip tautinė problema, p. 132.

¹³⁰ Vydūnas, Tautiškumo plėtimas ir taurėjimas, p. 4.

¹³¹ S. Vykintas, Literatūra tautinio gyvenimo avangarde, *Akademikas*, 1934, Nr. 6–7, p. 143.

¹³² *Ibid.*, p. 144.

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ *Ibid.*

¹³⁵ B. Sruoga, Gyvenimiškumas ir tautiškumas literatūroje, p. 43.

¹³⁶ V. Mykolaitis, Vydūnas, *Židinys*, 1937, Nr. 1–6, p. 279.

priemonė sąmonei turtėti. Ji būtina ne tik skoniui lavinti ir sąmoningumui puoselėti, bet ir tikrajai žmogaus gyvybei – žmogiškumui – ugdyti. Tikrojo žmogiškumo esmė yra išmintimi pagrįsta sąžinė. Ieškančiam ir veikiančiam žmogui gera literatūra suteikia daugiau galimybių. Puoselėdamas žmogiškumą asmuo panašių vertybių ieško ir literatūroje: „Tai – dinaminis pradas, nuolatinis žmonijos „atsilukštenimas“ iš materijos, medžiagos į dvasios, į laisvės sferas“¹³⁷. Nagrinėdamas įvairiausias tautos augimo aspektus, Vydūnas akcentuoja žmonių santykius. Svarbiausiu jų pagrindu mąstytojas laiko atskiro asmens žmogiškumą, vidinę kultūrą, kuri turi nuolat augti: „Iš esmingai gyvenančio žmogaus visuomet spindėte spindi išmintis, teisingumas, meilė, malonumas, skaistumas, tvirtumas, didingumas“¹³⁸.

Bet kuri žmogaus veikla, susijusi su kultūra, literatūra, mokslu, reikalauja lavinimo, tobulinimo – švietimo. Žurnalo „Akademikas“ puslapiuose siekiama ugdyti tautinį jaunosios kartos mentalitetą, kad kūrybinės valios dėka labiau reikštųsi Vydūno išaukštintos vertybės – gėris, grožis ir tiesa. Tam ypač svarbi gyvenamoji aplinka – šeima, tauta ir visa žmonija. Tačiau žmogų auklėja ir moko ne tik šeima. Svarbus poveikio šaltinis – tautinė kultūra, kurioje iškeliami literatūros ir tautos reikšmė asmeniui. „Norint gerinti tautos padermę, reikia rūpintis kuo nuoširdžiau dvasiniu tautos gyvenimu [...] Iš to, kurie raštai skaitomi ir skaitlingiau skleidžiami jau matyti, kokia yra dvasinė žmonių gyvata“¹³⁹.

Pagrindinė literatūros funkcija – garantuoti tautos ir žmonijos istorinį paveldą, plėtoti skaitytojų intelektualias galias. Literatūra tampa įvairių veiklos sričių branduoliu: „Moderniškas patriotizmas tai laborizmas, nukreiptas į tautos materialinių ir dvasinių vertybių gamybą ir kūrybą“¹⁴⁰. Jaunoji rašytojų karta realizuoja kūrybines galias, vyresnieji dalijasi patirtimi, prisiminimais. Visuomenei literatūra yra aktyvumo versmė. „Rašytojas pranašas, rašytojas – gyvenimo kūrėjas, visados grindžia ateitį. Jis žiebia tokias prošvaistes, kurios nušviečia kelią, parodo, kur eiti, dėl ko kovoti, dėl ko gyventi ir dirbti“¹⁴¹.

Tiesioginiai priklausomybės ryšiai tarp literatūros ir visuomenės atsispindi intelektualumu, dvasingumu. Tautiškai orientuotos literatūros tikslas – pratęsti ir papildyti šeimos dvasingumą. Toks siekis turi būti bendras ir mokslui, ir menui – visoms tautinės veiklos sritims. Siekiant šio tikslo rašytojai ir visuomenė turi dalyvauti išvien, kadangi nuo jų priklauso tautinės asmenybės nuostatos. V. Trumpai rašytojas yra tautos sielos veidrodis, nes jis atspindi visuomenės interesus. Nuo kūrybos pobūdžio priklauso tautos dvasios būklė¹⁴². Literatūra – lyg prizmė, per kurią gali pasireikšti tautos dvasia, todėl jai tenka rūpintis idėjos augimu, teisingumu, ji turi skaitytoją palenkti tam tikra kryptimi, nuteikti, uždegti¹⁴³. Būtent literatūra tampa tarpininku tarp visuomenės ir šeimos. Ji ugdo visuomenės žmogiškumą ir sudaro sąlygas tautos gyvenime atsiskleisti žmogaus prasmei. Ryškiausi visuomenės ir literatūros santykiai yra tautinės dvasios plotmėje. Literatūros tikslas – subrandinti sąmoningą skaitytoją, kuris į tautos gyvenimą įsilietų kaip asmenybė,

¹³⁷ A. Aleškevičius, Auklėjamoji Vydūno raštų tendencija, *Šviesos keliai*, 1936, Nr. 1, p. 142.

¹³⁸ Vydūnas, Tautiškumo plitimas ir taurėjimas, p. 4.

¹³⁹ Vydūnas, Žmonių padermės gerinimas, p. 130.

¹⁴⁰ S. Vykintas, Literatūra tautinio gyvenimo avangarde, p. 143.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² V. Trumpa, Literatūra ir tauta, p. 49.

¹⁴³ S. Vykintas, Literatūra tautinio gyvenimo avangarde, p. 143.

inėštų savo kultūrinį indėlį¹⁴⁴. Literatūra suteikia galimybę perimti aplinkos, tėvynės, tautos galias, jas plėtoti. Ji teikia pasaulio vaizdą.

Aukščiausia žmogaus veiklumo pakopa yra visuomeninė veikla, kai tampama „sau žmogumi“. Įsitraukęs į ją žmogus praturtėja nauju – pilietiniu – jausmu. Tautinės savimonės, valstybiškumo įtvirtinimas susijęs su visuomenės ugdymu. Prasmingas jo gyvybiškumas išryškėja protėvių būde, apeigose, gamtoje: „Kaip mūsų protėviai, taip ir mes gyvojoje gamtoje giliausiai atjausime slėpiningojo laiminimo gaivastį“¹⁴⁵. Vydūno paminėta gaivastis atspindi tautos gyvybę, padeda geriau pažinti pasaulį. Anot mąstytojo, tautos dvasia turi atitikti laiko ir vietos sąlygas, papročius bei tradicijas, kartu ir žmogaus prigimtį bei gyvenimo tikslą ir prasmę. Tautos dvasia prisideda prie visuomenės kūrimo. Dvasingas asmuo daug tvirtiau jaučiasi visuomenėje, jo šviesi sąmonė, jis gali laisvai kurti, vertinti. Tautinio ugdymo centre atsiduria dvasingumas. Fundamentaliųjų vertybių dėka literatūroje sudvasinamas šeimos, tautos, žmonijos gyvenimas. Filosofas rašo, kad „tikrai dvasioj – sieloj augęs žmogus gali būti tikru mokslininku, menininku ir tikrai geru, doru žmogumi. Tikrai jis tvirtins šeimos, tautos ir žmonijos gyvenimą“¹⁴⁶.

Raiška sudaro sąlygas tautiniam sąmoningumui, todėl svarbią vietą užima gimtoji kalba: „Ta prasme kalba laikoma vienu iš pagrindinių elementų, kuris apsprendžia tautą“¹⁴⁷. Visuomeniniai santykiai turi būti grindžiami vidine asmens būseną, jo kūrybiškumu, žmogiškumo plėtra. Tam tikslui „tenka su nauja dvasios srove ieškoti naujos tiesos, naujų normų, naujų idealų, kurie nebūtų bejėgiai palenkti gyvenimą vieninga tikrojo žmonijos pašaukimo linkme“¹⁴⁸. „Akademike“ akivaizdus rūpestis visos tautos gaivinimu bei ugdymu plačiąja prasme. Pirmybė teikiama kūrybinėms galioms, bet kartu pripažįstama ir socialinių veiksnių – šeimos, visuomenės, tautos – reikšmė asmenybės formavimuisi.

IŠVADOS

1. Tautinės savimonės raidos kelias nuo tautosakoje ir tautos istorijoje glūdinčių kultūros versmių iki moderniosios tautos sampratos idėjų yra sudėtingas, prieštaringas ir kiekvienai tautai individualus.

2. Lietuvių tautinė savimonė gali būti identifikuojama etnokultūriniame kontekste.

3. Tautiškumas užtikrina žmogaus unikalų asmeniškumą (savęs kaip vienumos siejimas su tauta kaip visuma). Ši jungtis ypatinga tuo, kad remiasi ne tik tautos teoriniu pažinimu, bet ir tiesioginiu suvokimu, apimančiu visas žmogaus galias.

4. Aukščiausių tautiškumo lygį ženklina sąmoningumo, organiškios vienybės su tauta, veiklumo, kilnių idealų išgyvenimai.

5. Dvasingumą laikydamas esmine tautiškumo apraiška bei glaudžiai ją siedamas su žmogaus siela ir dvasia, Vydūnas originaliai aiškino tautos sampratą. Jis pabrėžė visuomeninės veiklos būtinybę, išryškino literatūros ir visuomenės sąveikos svarbą, nes per tautą asmuo integruojasi su visuomene. Atskleisdamas tautinį meno turinį jis akcentavo tvirtus šeimos, visuomenės ir mokyklos ryšius.

¹⁴⁴ B. Sruoga, Gyvenimiškumas ir tautiškumas literatūroje, p. 70.

¹⁴⁵ Vydūnas, Tautiškos savimonės apsiniaukimas ir giedrėjimas, p. 234.

¹⁴⁶ Vydūnas, Tautos mokykla, *Darbymetis*, 1922, Nr. 5, p. 31.

¹⁴⁷ A. Kalnius, Kalba ir tauta, *Akademikas*, 1935, Nr. 1, p. 23.

¹⁴⁸ J. Razma, Pasaulėžiūra moksle ir gyvenime, *Akademikas*, 1935, Nr. 1, p. 23.

Jonas Jonušas

THE OUTLOOK OF THE JOURNAL “AKADEMIKAS” IN THE LIGHT OF NATIONAL CONCEPT

Summary

The article analyzes the concept of the national. Nationality includes the main group of notions such as the ethnic aspect, patriotism, and the national soul, which are discussed more widely. Each of them is illustrated with examples from the journal “Akademikas”. The article analyzes also the concept of national culture. At the beginning of the 20th century the cultural-national life in Lithuania was very active. Debates among philosophers and writers, various literary trends, popular interest in folklore – these were the main characteristics of the Lithuanian cultural-national life of that time. Undoubtedly, it is important that a certain ideological background (worldview through the national concept) remains; however, it is also important which ideas are disclosed.

At the end of the article, conclusions indicate how to keep national consciousness.